

Дискусија

ПОВОДОМ ОДГОВОРА БАТРИЋА ЈОВАНОВИЋА НА ЧЛАНАК „ТРИНАЕСТОЈУЛСКИ УСТАНАК И ИТАЛИЈАНСКО-КВИСЛИНШКА ОФАНЗИВА НА ОСЛОБОЂЕЊУ ТЕРИТОРИЈУ У ЦРНОЈ ГОРИ, БОКИ И САНЦАКУ (13. јул — 16. август 1941)

У „Историјским записима“ број 2. за 1962, Батрић Јовановић дао је низ начелних и појединачних примједба на мој чланак „Тринаестојулски устанак и италијанско-квислиншка офанзива на ослобођену територију у Црној Гори, Боки и Санцаку (13. јул — 16. август 1941).

Не водећи рачуна о основној концепцији коју сам у свом чланку спровео од почетка до краја, Јовановић је пошао од критике на парче, код које у први план долази сјецкање текстова, па се тако искривљује оно што је написано и како је написано.

Ради лакшег разумијевања суштине догађаја који су се на бурној црногорско ратној позорници ређали од 13. јула до 16. августа 1941, било је потребно поћи, за разлику од других аутора, од једне нужне периодизације догађаја којом би се омеђиле значајније етапе у том временском периоду, јер постоји велика разлика у карактеру и значају успјеха постигнутих у прва три дана устанка, када је непријатељ био не само изненађен него и војнички недовољно јак, и оних догађаја који су постигнути у борбама за деблокаду Цетиња и нешто касније у офанзивни италијанских дивизија и квислинга на ослобођену територију.

И поред тога што је то ново и што сам то као основну идеју провукао кроз читав чланак, Јовановић није нашао за потребно да се ма и једном ријечју на то осврне.

За разлику од периодизације коју сам дао, друг Јовановић иступа са неодрживом тврдњом: „Познато је да је устанак у Црној Гори почео 13. јула, а непријатељска офанзива већ сјутрадан“. Што се тиче устанка, ни за кога није спорно да је он почео 13. јула изјутра. Међутим, дивизије IX италијанске армије, које су се налазиле размјештене у Албанији, Македонији, Косову и Метохији, добиле су тек 14. августа наређење да изврше покрете ка Црној Гори и Боки, да се групишу на одређеним просторијама и да из њих крену у напад на жаришта устанка. Дивизије „Таро“, „Пуље“, „Венеција“, „Каћатори деле Алпи“, 4. пук дивизије „Бентауро“ и дивизија „Марке“ из састава II италијанске армије, које су биле одређене да узму учешћа у офанзиви, извршиле су груписање и кренуле у прве нападе на устаничке положаје 18. ју-

ла изјутра. Дивизија „Пустерија“ извршила је покрет правцем Подгорица — Ријека Црнојевића дан раније.

Посаде и транспорти дивизије „Месина“, чије се сједиште налазило на Цетињу а јединице разбацане по Црној Гори, Боки и Санцаку, била је 14. јула нападнута на више мјеста. Тешко је вјеровати да су јединице ове дивизије, која је наредбом команданта IX италијанске армије била такође одређена да учествује у офанзиви, могле прећи већ 14. јула у напад. Покушаји команде дивизије „Месина“ да тога дана с подгоричког правца деблокира Цетиње, који се на Кошћелама катастрофално завршио, никако се не може узети као почетак офанзиве. Ако бисмо усвојили Јовановићево тврђење да је то почетак офанзиве, онда је неодржива његова констатација да је „устанак (масовног карактера) трајао „више него двапут по седам дана“.

Ни то није све. Јовановић у третирању овог питања иде даље. Он на страни 322. износи да су „италијанске дивизије завршиле борбена дјјства прије 16. јула, иако су наредних дана и недјеља изводиле покрете.“ (Подвукао ЈБ. А.) Сам развој ратних догађаја у Црној Гори, Боки и Санцаку у времену од 16. јула до 16. августа 1941. рјечито демантује горње ауторово тврђење. Послије 16. јула устаници су однијели велике побједe над Италијанима код Брајића и Созине (18. и 20. јул). Тек 18. јула отпочеле су велике борбе у рејону Подгорице у којима учествују дијелови дивизија „Венеције“, „Каћаторе деле Алпи“ и „Месине“ (Веље брдо и Вежешник). Од 19. јула, када су ослобођени Берани и Андријевица, вођене су свакодневне борбе у ширем рејону ових мјеста све до њиховог поновног пада у руке италијанских дивизија. Устаници из колашинског, андријевичког и подгоричког среза 3. и 4. августа водили су борбе у рејону Лијеве Ријеке против јединица дивизије „Венеција“ (Рашково гумно). Партизански батаљони из дурмиторског среза 5. и 6. августа водили су борбе с јединицама дивизије „Каћаторе деле Алпи“ на Крнову и око села Крушевице и Мокрог на прилазима Шавнику. И најзад, у том времену устаници ослобађају Беране, Даниловград, Колашин, Бијело Поље, Андријевицу, Жабљак, Шаховиће, Грахово, Шавник и друга мјеста. Чудо је како аутор прелази преко свега тога. За њега је све то извођење покрета.

На онај дио мог чланка који се односи на устанак друг Јовановић је дао неколико примједба на које се потребно осврнути, утолико прије што су дате на основу суштинског мијењања не само смисла него и фактолошких елемената из мог текста. Тако, на примјер, у мом чланку на страни 219. стоји: „Италијанска оријентација на мирну окупацију Црне Горе била је у основи погрешна. И Италијани, слично Нијемцима у Србији, на основу слома бивше југословенске војске у априлу 1941, олако су доносили закључке о морално-политичком стању народа на окупираном подручју.“

На страни 322. и 323. одговара на мој чланак аутор овако реагује на горњи текст: „Анђелић сматра да су италијански империјалисти потцјењивали борбене квалитете црногорског народа. Сигурно је да су прецјењивали сепаратистичке тенденције у Црној Гори. Али нијесу они баш потцјењивали ни антисепаратистичке струје. . . Сам Мацолени у својим извјештајима демантује ауторова гледишта о италијанском потцјењивању утицаја КПЈ у Црној Гори. Анђелић каже да је италијанска оријентација на мирну окупацију Црне Горе била у основи погрешна. *Напротив, таква оријентација била је и те како правилна, наравно са становишта италијанског фашистичког империјализма*“. (Подвукао Љ. А.)

Код упоређивања ова два текста остаје једно о чему се не може дискутовати. Наиме, свака оријентација на мирну окупацију ма којег краја Југославије била је и остала у основи политичка илузија и као таква у основи погрешна. У пракси италијанског окупатора, за разлику од оног што каже Јовановић да је била „и те како правилна“ она је била и остала једна велика заблуда.

Или, на страни 220. мог текста стоји: „Крајем маја Покрајински комитет, по директиви ЦК КПЈ, дао је налог партијским организацијама у Црној Гори да формирају за борбу против окупатора ударне групе. Спроводећи досљедно у живот ову директиву, мјесна руководства за мјесец и по дана обавила су читав тај посао. Уочи 13. јула 1941. у Црној Гори, Боки и црногорском дијелу Санџака припремљене су и обучене за борбу 283 ударне групе са око 6.200 људи, од којих око 1.800 чланова Партије. Мјесни комитети су евидентирали око 15.000 људи способних да на позив Партије ступе у оружану борбу против окупатора.“

На страни 323. свог одговора друг Јовановић даје овако тумачење горњег текста: „Анђелић сматра да је Комунистичка партија у Црној Гори створила своју војску од краја маја до 13 јула 1941. Партија је ту војску стварала све од 1919. године.“

И поред тога што зна да се говори конкретно о ударним групама које су у Црној Гори и Боки формиране од маја до јуна 1941. године и да су подаци о њиховом броју, броју учесника у њима и броју људи спремних да на позив Партије узму оружје у руке узети из његове књиге „Црна Гора у НОБ и социјалистичкој револуцији“, Батрић Јовановић, на тај начин, полемиче са нечим што нема никакве везе са мојим текстом.

Или, што је још карактеристичније: на страни 221. мог текста стоји: „Већ 14. јула обустављен је цјелокупни саобраћај у једном дијелу Црне Горе. *Везе Цетиња с Котором, Будвом, Ријеком Црнојевића и Вирпазаром биле су потпуно прекинуте.*“ (Подвукао Љ. А.)

На страни 324. и 325. Јовановић даје овакво тумачење горњег текста: „Друг Анђелић каже да су 14. јула устаници овладали свим комуникацијама у барском и цетињском срезу (подву-

као Љ. А.). Међутим, тога дана су сљедеће комуникације на територији ова два среза биле под контролом окупатора: Скадар — Улцињ — Бар, Бар — Сутоморе — Петровац — Будва (устанници су 13. јула до увече контролисали дио комуникације од Мишића до Милочера, Котор — Његуши, Подгорица — Ријека Црнојевића (ова комуникација је 13. јула била под контролом устаника)). Као што се види из упоређивања текстова, Јовановић нигдје не побија моју тврдњу да је Цетиње 14. јула било одсјечено од Будве, Котора, Вирпазара и Ријеке Црнојевића. У мом тексту нигдје нема ни помена о тврдњи да су „устанници овладали свим комуникацијама у барском и цетињском срезу“. Чудно је да аутор код оваквог третирања догађаја мијеша територију цетињског барског среза са територијом која је одлуком фашистичке Италије припала великој Албанији.

Батрић Јовановић се не задржава само на овоме. Он погрешно интерпретира мој текст. Ја ћу навести само још три примјера који то потврђују. На страни 235. мог текста стоји: „Устанници су већ 25. јула у једном дијелу Црне Горе имали слободну територију, своју војску, команде мјеста, прве органе власти и прву пошту.

Гарнизони дивизије „Месина“, који су били размјештени на територији коју су сада држали устанници, избрисани су из списка јединица, италијанске Врховне команде. Жива сила ове дивизије, начета у првим устаничким јуришима на Вирпазар, Чево, Биоче, Петровац, Мишиће, Богетиће и Мојковац, и касније у покушајима на непријатеља да деблокира Цетиње, била је овог пута коначно онеспособљена за даља дјејства (подвукао Љ. А.). Њено наоружање и ратна техника нашли су се у рукама устаничких батаљона.“

На страни 327. Јовановић о томе каже: „Друг Анђелић истиче на једном мјесту да је дивизија „Месина“ била потпуно уништена. („Једна дивизија изгубљена“) (Подвукао Љ. А.). Он на једном мјесту говори о учешћу те дивизије у јулско-августовској офанзиви. Црногорски устаници су у јулу и августу избалили из строја укупно око 4.800 италијанских војника и официра. Од тога броја било је убијено око 735, а рањено око 1.120. На „Месину“ одпада приближно по 75% сваке бројке.“ (Подвукао Љ. А.)

Између мога текста и онога што тврди Јовановић да сам написао постоји велика разлика. Ноторно је позната ствар да су неке италијанске посаде (Вирпазар, Богетићи, Мојковац, Спуж, Острог) и неки гарнизони (Даниловград, Беране, Колашин, Андријевица, Шавник, Грахово) били избрисани из списка јединица италијанске Врховне команде. Цјелокупно људство у овим посадама и гарнизонима пало је у руке устаника са ратном спремом. Исто тако познато је да кад једна дивизија у рату изгуби више од 30% својих ефектива, она је неспособна за даља дјејства. „Месина“ је изгубила готово половину свог бројног стања. На крају се

ограђујем да сам, и поред свега тога, рекао да је дивизија „Месина“ „потпуно уништена“ како то тврди Јовановић.

У анализи војно-политичке ситуације у Црмници, до које је дошло крајем јула 1941. када се предао велики број црмничких комуниста, настојао сам да дам читаоцу колико је то могуће једну реалну слику тих догађаја. У моме тексту на страни 241. и 242. о томе стоји написано: „Бомбардовање из ваздуха, које није престајало од 20. до 27. јула, такође је ишло у прилог „разумним аргументима“ пете колоне да окупатор, уколико се народ не смири и не „покори“, неће оставити „ни камен на камену“, и да ће све „спржити“. У таквој атмосфери, најдирњој од свих које су се крајем јула свалиле на један дио Црне Горе, одржао је Мјесни комитет у Бару проширени састанак комуниста из Црмнице на Илином брду. На овом састанку донесена је, између осталог одлука да се главнина устаничких снага врати кућама, да комунисти задрже оружје и да се сналазе док се добије веза с Окружним комитетом. (Подвукао Ј. А.) Састанак није ни за длаку поправио ситуацију. Осјећајући колебљивост у устаничком руководству, пета колона више не тражи да устаници положе оружје и да се врате кућама, јер је то директива Партије. Они сада захтијевају да комунисти „подијеле“ судбину с народом, који су повели у устанак. То је био ударац на право мјесто. Под утицајем те најновије петоколонашке тактике настало је колебање код једног броја црмничких комуниста. Касније то колебање поприма масовни карактер, што ће довести до предаје великог броја чланова Партије и секретара Мјесног комитета у Бару Николе Никића.“

На страни 329. одговара на мој чланак аутор даје критичко тумачење на написано: „Не може се једнострано гледати на предају једног броја чланова КПЈ Црмнице, укључујући секретара Мјесног комитета Николу Никића. Аутор ту његову одлуку тумачи колебањем. Друг Никић је знао да ће сигурно бити стријељан, па ипак се предао. Он је, изгледа, одлучио да се преда на бази погрешне процјене ситуације, упоређујући је с оном у Русији послје неуспјеха револуције 1905. године, кад су большевици одлучили да иду с радницима у протонство. Не би се могло рећи да се Никић колебао. Он је своју предају мотивисао спасавањем угледа Партије. Код већине предатих комуниста радило се више о несналажењу, а мање о колебању. Предаји је свакако допринијела погрешна директива Покрајинског комитета и делегата ЦК КПЈ од 17. јула, коју је предвиђала „легализацију“ некомпромитованих другова“.

Тешко је прихватити мишљење да секретар једне од најјачих партијских организација у Црној Гори мотивише своју одлуку о предаји окупаторским војницима и петој колони спасавањем угледа Партије. Исто, тако, неуобичајено је упоређивање ситуације у којој се нашао у љето 1941. године Никола Никић са ситуацијом у којој су се нашли большевици 1905. године. Није

основано ни тврђење да је предаји Никића и другова допринијела и погрешна директива Покрајинског комитета и делегата ЦК КПЈ од 17. септембра која је предвиђала предају „некомпромитованих другова“. Јовановић добро зна да Никола Никић није био један од „некомпромитованих“ другова, нити је његовој предаји могла допринијети погрешна директива Покрајинског комитета и делегата ЦК КПЈ, поготову што је Никић руководио састанком комуниста из барског среза на Илином брду на коме је одлучено да комунисти задрже оружје и да се не предају.

У свом чланку на страни 226. цитирао сам извод из наредбе команданта Девете италијанске армије Пириција Биролија, у којој се на једном мјесту каже: „За остварење овог плана (мисли се на гушење устанка у Црној Гори — примједба моја, Љ. А.) италијанска Врховна команда ангажовала је сљедеће јединице:

а) XIV армијски корпус Девете италијанске армије у чији су састав ушле дивизије „Пуље“, „Пустерија“, „Таро“, „Венеција“, и „Каћатори деле Алпи“, ојачане 4. берсаљерским пуком из дивизије „Гентауро“.

б) Дивизија „Марке“ из састава друге италијанске армије, чије се сједиште налазило у Требињу.

То је све што сам написао о учешћу дивизије „Марке“ у јулско-августовској офанзиви. Међутим, друг Јовановић о томе на страни 326 каже: „У непријатељској офанзиви на ослобођеној територији није учествовала, врло је вјероватно, дивизија „Марке“, која је у то вријеме била дислоцирана у Херцеговини. Анђелић сматра да је ова дивизија била ангажована у Црној Гори. Међутим, дијелови дивизије „Каћатори деле Алпи“ деблокирали су гарнизон у Вилусима“, итд. итд.

И на овом мјесту Валтрић Јовановић нетачно интерпретира мој текст и приписује ми не само оно што нијесам написао него и оно што нијесам сматрао да треба написати. Учешће дивизије „Марке“ у јулско-августовској офанзиви било је предвиђено у штабовима II и XI италијанске армије. То се може наћи и у материјалима Б. Јовановића о тринаестојулском устанку. Међутим, ја нијесам ни слова написао о томе колико је та дивизија била ангажована, на којем је сектору и на којем правцу водила борбу и изводила покрете. Утолико је чудније што Јовановић о томе дискутује.

Осврнуо бих се на још неколико карактеристичних мјеста у којима ми аутор, за разлику од напријед наведених случајева, супроставља своје изворе и настоји да оповргне изворе на основу којих сам доносио закључке и давао неке судове.

Тако, на примјер, нао снову једног телеграма високог комесара за Црну Гору Мацолинија, у коме овај извјештава Рим да 14. јула на Ријеци дјествују два батаљона и да су опкољени, Јовановић оповргава моје писање да се 14. јула у том рејону налазио један ојачани батаљон. Податак да се стварно ради о једном батаљону узео сам из чланка Пека Дапчевића, који је на Кошћелама од заробљених италијанских официра и војника узео по-

датке не само за јединицу која је учествовала него и о броју њених војника и наоружању. У одабирању извора тешко је било заобићи ове податке Пека Дапчевића, а узети као вјеродостојан податак Маццолинијев телеграм од 14 јула. Ово поготову стога што је ситуација на подручју оперативног дјејства дивизије „Месина“ била 13. и 14. јула до те мјере конфузна да је личила на прави дармар. У таквим околностима, што је и разумљиво, догађаји и одлуке су се мијењали сваког часа. И из тог разлога могло би се узети Дапчевићево тврђење као сигурнији извор.

Даље, у својој књизи „Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији“ друг Јовановић опширно пише о борби на Созини. Он о томе догађају има своје мишљење, до кога је дошао истраживањем и од кога тешко одступа. То је и схватљиво и против тога нико нема ништа. Међутим, тешко се сложити са његовом тврдњом да један батаљон из састава 208. пука дивизије „Таро“ није имао 20. јула задатак да „продире у Црмницу“. Не може се заобићи чињеница да су тога дана дијелови дивизије „Пустерија“ и дивизије „Таро“ извршиле једновремен напад на два различита краја црмничког подручја. Један батаљон дивизије „Пустерија“, надирући од Ријеке Црнојевића, успио је да 20. јула уђе у Вирпазар. У борби, која је вођена у сусрету, устаници су у исто вријеме разбили на Созини батаљон дивизије „Таро“ који је био у покрету правцем Глухи до — Брчели.

Пораз батаљона дивизије „Таро“ на Созини утицао је на команду дивизије „Пустерија“ да истог дана повуче и свој батаљон који се налазио у Вирпазару.

Због тога постоји вјероватноћа да догађаји који су се одиграли 20. јула на подручју Црмнице представљају насилно извиђање већих италијанских јединица пред општи напад на ово значајно устаничко подручје. Но о томе се може још дискутовати. Писаних докумената о плановима команди дивизија „Таро“ и „Пустерија“ за 20. јул нема. Преживјели учесници ових догађаја из Црмнице, који су најпозванији да о томе нешто кажу, тврде да је та акција била тако запланирана да јединице ове двије дивизије једновремено промарширају кроз Црмницу.

Мојој тези да је одлука о чишћењу Чакора и Плава, која је донесена 26. јула, била нереална и да није водила ничему, Јовановић супротставља тезу да је одлука о противнападу у правцу ових мјеста била реална и цјелисходна. Устаничко руководство донијело је одлуку о чишћењу Чакора и нападу на Плав на основу једне слабе процјене својих и непријатељских могућности, кад се још ништа није знало о намјерама дивизије „Пуље“ која је била у покрету од Кућишта и Ругова ка Чакору. Нереална је била и због тога што се руковођење јединицама које су имале да изведу овај задатак налазило у рукама бивших југословенских официра Ђорђија Лашића, Андрије Весковића, Влада Ђукића, Величка Бојовића и других који су у војсци представљали агентуру пете колоне из андријевичког среза.

Какву су ситуацију бивши југословенски официри створили 26. јула на положајима испред Плава најбоље се може видјети из овога што је написао Радован Лекић: „Око подне на положају су стигли Бранко Делетић, Богдан Нововић, Радуле Јеврић, Мирко Вешовић и други. Почели су одмах жучну препирку са тзв. командантима одреда, да их окривљују за то што је испуштена иницијатива из руку, убјеђујући их да сваки минут чекања иде наруку непријатељу, да утиче на борце деморализаторски и дезорганизаторски.

Послије подне почело се шапутати у неким четатама о великим покретима италијанских казних експедиција из разних праваца: од Пећи, Подгорице, чак и Албаније, у правцу Врмоше, о томе да ће, „ако је то тачно, све у фитиљ изгорјети“. То су биле приче које је непријатељ фабриковао за положаје. Изгледало је да наши „команданти“ добијају вијести о ситуацији у свијету, а у првом реду о покретима италијанских експедиција, преко Шемса Феровића и Пренк Цаља, да их црпу из „Гласа Црногорца“, који је у Плав и Гусиње могао да стигне из Подгорице преко Скадра и Врмоше“, (Р. Лекић: Андријевићки срез 1941 — 1944, Цетиње 1961, 97).

Аутор ових редака и сâм се налазио на положају код Плава и њему је бар добро била позната ситуација у којој су се установи налазили и саботерско држање официра који су били задужени за извођење акције на Чакору и код Плава.

Батрић Јовановић је дао и неколико начелних примједба на мој чланак о тринаестојулском устанку, о којима се може и о којима је још нужно дискутовати.

Он и даље тврди да је прва оцјена тринаестојулског устанка од стране Покрајинског комитета и делегата ЦК КПЈ била погрешна. Напротив, ја и даље остајем при томе да она није била толико погрешна колико непотпуна, јер је донесена (8. август) у вријеме док је још трајала офанзива, у тренуцима када Покрајински комитет и делегат ЦК КПЈ још нијесу имали потпун увид у ситуацију на појединим устаничким подручјима.

Батрић Јовановић тврди да је друга директива Покрајинског комитета и делегата ЦК КПЈ, донесена 17. јула, имала крупних негативних последица у колашинском и никшићком срезу и да је допринијела предаји црмничких комуниста. Међутим, питање је има ли он и у овом случају право, када се узме у обзир да та директива није важила ни пуна 24 сата, тј. да је повучена већ 18. јула од истог руководства које ју је донијело.

Што се тиче моје тезе да се у третирању штетног утицаја фронтова у тринаестојулском устанку ишло у крајност, друг Јовановић, за разлику од ранијег писања, нема неких нарочитих примједба. Б. Јовановић и даље остаје при томе да су Покрајински комитет и делегат ЦК КПЈ вјеровали у могућност дефинитивног ослобођења Црне Горе у устанку. Ја и даље сматрам да је једна таква тврдња неодржива.

И на крају свог одговора другу Јовановићу остајем при томе да су теорију о почињеним грешкама на војном и политичком плану устанка демантовали догађаји који су већ крајем августа 1941. одиграли на територији Црне Горе. Слично је и са теоријама о „пасивизирању маса“, „гушењу устанка“ и „другој окупацији Црне Горе“. Устанак у Црној Гори, који је почео 13. јула, никада није угушен. Масе су и даље остале уз Партију, о чему говори непрекидни континуитет борби у Црној Гори кроз читаву 1941. и даље. Јасно је и то да не постоје двије окупације Црне Горе. Појачање гарнизона је нешто сасвим друго од теорије о „другој окупацији“.

Љубо Анђелић